

AZ 1917. ÉVI GYÖNGYÖSI TŰZVÉSZ

ABSTRACT: (The great fire of Gyöngyös in 1917) Gyöngyös was often destroyed by fire. E.g. the fire in 1904 burnt down one third of the town. In 1908 the houses between the St. Urbán Church and St. Miklós Church were ruined, and the latter was destroyed as well. But the fire on May 21, 1917 surpassed all the earlier ones: more than half a thousand houses and almost one thousand and five hundred outbuildings were annihilated. Eight thousand inhabitants out of the twenty thousand became homeless, eleven people died and the number of the wounded was over a hundred. The damage exceeded 20 million crowns.

The disaster was so serious, because the male population fought in the front, and only children, women and aged people could put out the fire. The inhabitants from the neighbouring villages rushed to the town to help. After the fire food was carried from the far of Eger and Pásztó, too. The visit of King Charles IV with his wife Zita meant a great help: they lightened the troubles of the poor people not only with consolation, but with 50 thousand crowns.

The reconstruction and the building of the new, modern town began after the 1917 fire. A distinguished role was played by government commissioner Ferenc Harrer, who took care of the homeless people, and elaborated the plans of the town.

The memory of the dreadful fire is still alive. Every year on May 21, the bells ring for the tragic events.

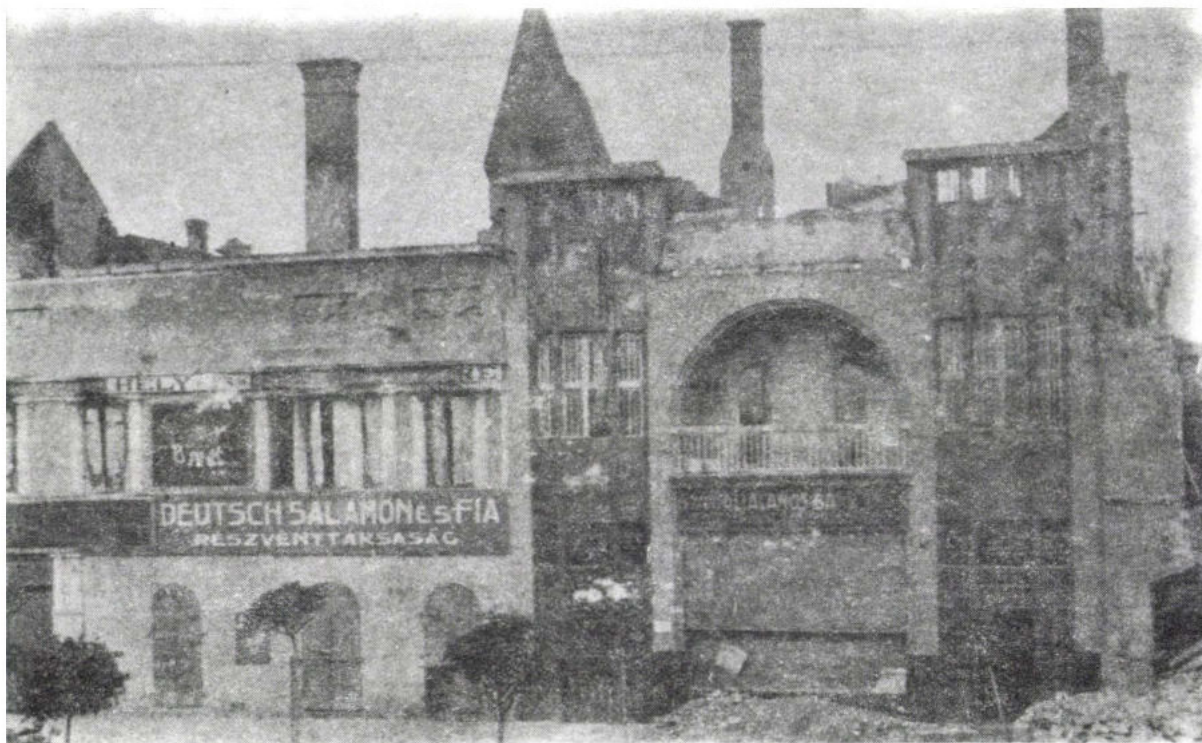
Gyöngyös a nagy tűzvészek városa. Nem múlt el évszázad, sokszor még évtized sem, hogy Gyöngyöst ne pusztította volna kisebb-nagyobb tűz. Az 1872. július 17-i és július 23--24-i tűz 21 házat hamvasztott el, és 125 család vált földönfutóvá. Az akkori tüzekre még a millennium évében is borzadva emlékezett vissza a város polgármestere.¹ Évszázadunk elején, 1904-ben 215, 1908-ban a "tüzek hetében" 36 ház lett a tűz martaléka. Az 1904. augusztus 16-i tűz az ősi ferences kolostort és templomot is elpusztította.² Az 1908. július 14-től 21-ig terjedő napokon az ortodox templomot és környékét emésztette el a tűz.³ Mondogatta is az akkori polgármester, Balogh Gyula: "Ha a tűz helyett a vasút szerette volna annyira Gyöngyöst -- gazdagságunkról, nem pedig szegénységünkéről lennének híresek!"⁴ Való, a

város nem tehetett arról, hogy a főnixmadár látogatását kellett fogadnia a fővonalon száguldó szárnyaskerék helyett.

Az iszonyat órái

Az 1917. május 21-én és 22-én dühöngő tűz minden korábbinál pusztítóbb erejű volt.

Délután 3/4 5 órakor félrevert harangok kongása riasztotta a lakosságot. A tűzoltóság már 5 órakor a tűz kiinduló helyénél, a városi kórháznál fékezte a lángokat. De képtelen volt útját állnia, mert óriási száraz vihar tombolt a város felett. A kórház mosókonyhájának tetőzetéről, ahol a szikra lángra kapott, égő zsindeleket röpített közelre és távolra a szél. Alig telt el egy óra, már házcsoportok lángoltak.⁵ A tűz iránya kiszámíthatatlan volt, ami a mentést egyre nehezítette. A szél alulról fújta az örvénylő forró levegőt és a parazsat a házakra, és még a fáknak is a törzse égett el, a lombja megmaradt. A Piac tér (Fő tér) és a szomszédos utcák aszfaltborításai, a "selyem járdák" lángtengerként égtek. Az oltást a keskeny utcák és vízhiány akadályozta. A belváros 11 kútja kiapadt. A patakokban alig volt víz a hetek óta tartó szárazság miatt.⁶

1. ábra A Piac tér (Fő tér) kiégett palotái

Este 3/4 6 órakor Gyöngyös építészeti büszkesége, a Szent Bertalan Nagytemplom már olyan iszonyatos erővel égett, hogy a robaja fülsiketítő volt. Két tornya óriási fáklyaként lobogott. A harangok dörrenve megrepedtek, aztán megolvadtak, és a földre zuhantak.⁷

Alkonyat után lobogó lángnyelvek és füstfelhők mutatták a tűz tovaterjedésének útját. Az égre szálló sűrű füst szétterjedt a környéken. Még a Jászságban is látszott a Mátrát körvonalazó vöröslő égbolt. A szünni nem akaró vihar messze vitte és szórta a zsarátnokot. A szomszédos községekben is talpon voltak azon az éjjel, mert féltő volt, hogy a hulló szikraeső azokban is lángot lobbant. Másnap reggel Gyöngyöshalász, Atkár, Vámosgyörk, sőt Karácsond határa is feketéllett a pernyétől. Hullott korom még Hevesre és Jászberényre is.⁸

Emberfeletti küzdelem

A város felnőtt férfiai a harctereken szolgáltak, a nők és a fiatalabbak nagy része a határban dolgozott. Távollétük is – véletlenül! – oka volt a tűz gyors terjedésének, hiszen a lakosságból főleg az idősek és a gyerekek tartózkodtak itthon a délutáni órákban, akik akaratuk ellenére is gyengének bizonyultak a mentésben. Ennek ellenére, akik a tüzet oltották, "valamennyien hőökké váltak" – amint azt a kassai katonai parancsnok a kormánybiztoshoz írta egy későbbi jelentésében.⁹ Szintén ő állapította meg, hogy "a szörnyű katalizma közben is szervezett és megfontolt, együttes cselekvést" tapasztalt.¹⁰ A zűrzavart a víz utáni futkosás, vagy egy-egy utca elzáródása okozta, amikor az összeomló falak az elvonulást akadályozták. Olykor százával rekedtek a lángoktól övezett utcarészen vagy téren.

Kozmári János, aki a városi tűzoltókat irányította, csak a hatodik napon tért vissza a még mindig füstölgő, elégett házába. A diák tűzoltók (38-an voltak) kis csapatából 30 életveszélyesen megsérült. Heteken át a kórház főorvosa gyógyította őket. Azért sérültek olyan sokan közülük, mert a legveszélyesebb helyeken segítettek. "Az általános rémületben a diák tűzoltók nem vették el fejüket, hanem hasonlóan a testület tagjaihoz, ők is csoportokra oszolva igyekeztek menteni a még menthetőt" – jelentette elismeréssel Kemény János polgármester későbbi beszámolójában gr. Keglevich Gyula főispánnak.¹¹ Egyik csoportjuk a gimnázium igazgatójának, Erdős Tivadarnak a vezetésével a Kossuth Lajos utcában megmentette a vasudvar emeletes épületét. Másik csoportjuk Gyöngyöspüspökiben, a harmadik a Vahot Sándor utcában tevékenykedett. Az egyik diák, Szabó Imre két orosz hadifogoly segítségével egy asszonyt és leányát hozta ki a pincéből, amelynek falépcsői már tüzet fogtak.¹²

Az esti órákban a polgármester kérésére a helybeli huszár katonai készség megszűntette a 141 főnyi, többségében orosz hadifogoly őrzését. A parancsnok, Scholtz Kálmán őrnagy és 88 huszár azonnal a legveszélyesebb helyeken fogott az oltáshoz. Ezt látva, a háborús sebesültek kivételével a hadifoglyok is az oltáshoz kezdtek – együtt a huszárokkal.¹³

A segédszolgálatos pótszázad 30 katonája is oltotta a tüzet. Egy éppen Gyöngyösre látogató honvédhadnagy ahhoz a csoporthoz csatlakozott, amely embereket mentett a lángoló épületekből. Az egyik házban tüzes gerendák zúdultak rá, és égették el felismerhetetlenül. Soha nem tudták meg a gyöngyösiek, ki volt az a tiszt, aki életét áldozta; 22-én reggel csupán a kardját találták meg a visszatért mentőalakulat tagjai.¹⁴

A Nagy-templom sokévszázados egyházi kincseit dr. Bozsik Pál plébános hozta ki a lángokból. Guba Pál tisztelendő a Mátra Múzeum gyűjteményének kimentésekor olyan súlyosan megsérült, hogy abba kellett hagynia a munkát. Ezért a gyűjtemény jelentős hányada megsemmisült.¹⁵

A ferences templom és kolostor egy részét a rendtagok és a papnövendékek védték meg Kohán Bertalan házfőnök vezetésével. Vizes pokrócokat terítettek vállukra, vagy nedves csuhát öltöttek magukra, és takarták kámzsával a fejüket, hogy a nagy melegben oltani bírják a tüzet. Aztán 25-en közülük vizes vagy borba mártott ruhában a tetőre feküdtek, és testükkel fogták fel a tüzesőt. Mindegyiküknél volt egy-egy vizes rongy vagy szivacs, és amint a parázs rászállt szétterített ruhájukra, azonnal elnyomták. A templomtetőre vizes ponyvákat és zsákokat terítettek.¹⁶

A református templom és gyűjtemény a híveknek köszönhette, hogy csak kevésbé sérült. (A paplak leégett.)¹⁷

Sajnos, a város egyik építészeti büszkeségét, az izraelita templom óriási épületegyüttesét is elemésztette a tűz. A mellette folyó Nagy-patakot hiába torlaszolták el, "csak néhány rocska víz gyűlt össze", amely elégtelen volt az oltáshoz.¹⁸

Rábel Mihály alparancsnok, valamint Rosenfeld Emil és tűzoltó társai a Petőfi Sándor utcában oltottak – dr. Gyurtsik László a városházát, Tóth János tűzoltószerelő a sóházi (Jókai utcai) iskolát és környékének házait mentették. Kemény polgármester a városházán tárolt 9 vagon rézgálicot óvta meg a tüztől, amely a következő évi szőlőtermést biztosította.¹⁹

Víz nem lévén, borral oltották a tüzet. (A különféle méretű boroshordók ezreit még hónapok múltán is látni lehetett az utcákon és tereken.²⁰) A vasútállomás távírója szüntelenül kopogta: "Elfogyott a vizünk. Halt. A város tovább ég. Halt. Gyöngyös lángokban áll. Halt."²¹ A m. kir. katonai parancsnok egy vízszállító vontatszerelvényt küldött Kassáról, amely 22-én hajnali 4 órára érkezett a vasútallo-

másra. A hatvani vasúti csomópont állomásfőnöke az ott veszteglő étolajszállító üres tartálykocsikat kimosatta, majd vízzel töltve Gyöngyösre küldte. Amikor a telefon- és távíróhuzalok elolvadtak, a polgármester huszár lovasfutárokkal továbbította Vámosgyörkre a segélykérő táviratokat.²²

"Bis dat, qui cito dat"

Jöttek oltani egyenként és csoportosan is. A gyöngyöspüspöki tűzoltók a gyöngyösiekkel azonos órában fogtak az oltáshoz. Az adácsi tűzoltók már május 21-én este itt voltak. Gyöngyösorosziból 18, Markazról 24, Visontáról 12, Gyöngyöspatáról 14, Visznekről 8, Ecsédről 15, Gyöngyöshalászárról 14, Karácsondról 30, Hatvanból 12, Nagyrédéről 8, Abasárról 9, Pálosvörösmartról 6, Jászárokszállásról 6, Budapestről 50 tűzoltó érkezett az éjféλι és május 22-én a hajnali órákban. A megyeszékhely és testvérváros, Eger tűzoltói és sok más önkéntes (összesen 160-an) különvonatot kértek az állomásparancsnoktól, és azzal jöttek Diviacki Károly tűzoltóparancsnok vezetésével.²³ Br. Harkányi János kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére a Keleti Pályaudvarról 8 kocsival kórházvonat indult Gyöngyösre. A szerelvény vasúti tisztje a mozdonyvezető mellett a következő feljegyzést írta füzetébe: "... Gödöllő, 1917. május 21., 22 óra 10 perc. Megállás nélkül folytatjuk utunkat. Balról, Kelet felől derengő pír ... Hatvannál már vöröslik az égbolt ... Vámosgyörkről izzó katlan látható a Mátra alatt. Tudjuk, oda kell érnünk mielőbb, mert ott ég Gyöngyös..."²⁴ Két nap múlva már fordult is vissza a szerelvény Budapestre a súlyosan sérültekkel.

A vármegye polgári és egyházi vezetői már 22-én Gyöngyösön voltak. IV. Károly király és Zita királyné különvonata gr. Tisza István miniszterelnökkel és kíséretével 23-án 16 óra 5 perckor érkezett Gyöngyösre. Egy óra öt perces itteni tartózkodása során végighajtott a polgármester hintóján a járható utcákon, elbeszélgetett a város vezetőivel és sok tűzkárosulttal. Különösen a királynét rendítették meg a látottak. Útja során megnézte a Szt. Bertalan Nagy-templom főbejáratánál az elégett ajtó nyílásán át az összeomlott templom belsejét is. Sokáig emlegették a gyöngyösi, hogy Zita királynét a látvány megdöbbenette. Könnyezett.²⁵ Madár Lajos súlyosan sérült tűzoltónak a király a saját arcképével díszített ezüst kitüntetést tűzött a mellére. A királyi pár a város megsegítésére 50 ezer koronát adott, majd a tömeg ovációjától kísérvé eltávozott. "A veszedelem rettenetes napjaiban örökké felejthetetlen fog maradni IV. Károly királyunk és Zita királynénk látogatása. Megjelenésükkel bebizonyították, hogy hűséges magyar népükkel örömben és bajban egyaránt osztoznak" – hangsúlyozta a polgármester gr. Keglevich Gyula főispánhoz írt jelentésében.²⁶

2. ábra A királyi pár a városház udvarán

Bár a lakosság élelem és lakóhely nélkül maradt, nem tört ki éhínség. A budapesti Vásárcsarnok 3 vagon lisztet, babot, szalonnát küldött, a hatvani cukorgyár 5 q cukrot. Gyöngöspata, Markaz és Kisnána 15–15 sertést, Pásztó és Hatvan 25–25, Atkár és Vécs 20–20 birkát, Gyöngyösoroszi, Verpelét, Vámosgyörk 400–400 baromfit, Nagyréde, Hatvan, Domoszló, Visonta és Gyöngyöshalász 3–3 tehenet, Eger 20, Szúcsi 2 vágómarhát ajándékozott. Ingyenadományként az országból 800 tonna búza, 1400 tonna liszt és 16 q zsír érkezett. Kisiparosok és szervezett, szociáldemokrata munkások közreműködésével 24-re 4, a nyáron további 16 baraképületet emeltek a szomszédos községekből beszállított ingyen faanyagból, hogy előbb a betegek és gyerekek, aztán a felnőttek is fedél alá kerülhessenek. Az építésben Pálosvörösmart, Abasár, Gyöngyössolymos, Gyöngyösoroszi és Gyöngyöshalász önkéntes asztalos, ács, tetőfedő, valamint kőműves iparosai, munkásai segítettek.²⁷

A pénzadomány sorra jött gazdagtól, szegénytől az ország vármegyéiből. Hivatalok és intézmények is adakoztak. A Pester Lloyd hírlap 85 ezer, Török Kálmán prépost kanonok 25 ezer, a Magyar Földhitel Intézet 20 ezer, az Országos Gyermekvédő Liga és Szmrecsányi Lajos egri érsek 10–10 ezer, Bécs, a császárváros

szintén 10 ezer, a Pesti Hírlap 7 ezer, Párvy Sándor szepesi püspök (az ő szülőháza is leégett) 5 ezer, az Osztrák–Magyar Államvasút társaság és Fiume városa 3–3 ezer, gr. Apponyi Sándor diplomata és tudós bibliográfus 1 ezer koronát adott. Zágráb, Lendva, Modor, Zsolna, Nagyszombat, Besztercebánya, Kassa, Miskolc, Kecskemét, Arad, Kolozsvár, Temesvár, Rónaszék, Brassó, Nagyszeben és Gödöllő 2–2 ezer, további 20 város (Kőszeg, Diakovár, Szabadka, Trencsén, Nyíregyháza) 1–1 ezer, Haas Aladár (Körmend) 500, rákospalota és a jánosházi Vörös Kereszt csoportja 300–300, 61 község 200, ugyanúgy a Beretvás és Sarló Cég (Budapest 200 koronát küldött vagy gyűjtött. 609 helyről 10–50 korona, (Buccari, Varasd, Zalaegerszeg, Érsekújvár, Rozsnyó, Losonc, Sztropkó, Ungvár, Nagykároly, Szarvas, Pancsova, Karánsebes, Zalatna) 441 helyről 1–10 korona érkezett. (Námesztó, Lubló, Bátaszék, Dárda, Técső, Borszék, Csáktornya, Torockó, Prázsmár, Temerin, Bród) Öt helyről (Sopronból, Aranyosmarótról, Aszódról, Rimaszombatból, Désről) 1–2 forintot küldtek "Egy gimnazista" vagy csak N. N. aláírással. Magyarország valamennyi egyháza elküldte pénzadományát, amely meghaladta a 100 000 koronát. Horvátország és Dalmácia róm. kat. egyháza 1000–1000 koronát juttatott el.²⁸

*A leégett Gyöngyös.
A királyi pár a lakosság között.*

3. ábra A királyi pár a lakosság között

Sokat jelentett az erkölcsi segítség is. Br. Szurmay Sándor altábornagy, honvédelmi miniszter, Csernoch János hercegprímás, Lánczy Leó gyáros, Rákosi Jenő író részvétsorai mellett sok közéleti ember levelét is megtalálhatjuk. "Az ország könnytengerben úszik – utalt a háborúra üzenetében Blaha Lujza, a nemzet csalogánya –, s nem tudtuk eloltani a tüztengert, ami a mi drága Gyöngyösünket elpusztította. Most tüzes lelkesedéssel kell a jótékonyság munkájához látnunk, hogy legalább a gyöngyösi könnyeket felszárítsuk." Móricz Zsigmond verse az újjáépülésben már ott sejtette a hamarosan elkövetkező lelki megújulást is:

"Május 21

Tűz emészti a világot,
Sehol mást, csak vért és lángot!
S tűz támadja Gyöngyöst...

...

Tüzlángokkal teremti át
vén tűzfészek-Európát
Újat hozni másként..."²⁹

A hírlapok tájékoztatása folytán a megye és az ország lakossága azonnal megtudhatta a szörnyű katasztrófát. "Irtózatlan lángoszlopok csapnak fel az égre, és Gyöngyös fölött fekete, vésztojás felhő ül. A tüzet a közeli falvakban egész jó látják" – írta másnap az Egri Újság tudósítója.³⁰ Hevesvármegye Hivatalos Lapja Óriási tűzvész Gyöngyösön címmel számolt be a vésről.³¹ A Mátravidék nevű gyöngyösi hetilap így összegezte a tűz pusztítását: "Rettenetes, szívfacsaró látvány mindenfelé."³²

Felsorakoztak az országos vagy fővárosi hírlapok is. Már május 23-án részletesen beszámoltak a katasztrófáról, és az olvasók figyelmét a gyöngyösi megsegítésére hívták fel. A Népszava és még nyolc lap munkatársa gyorssegélyt hozott. Az Est riportere tíz fényképet készített a romos városról postai képeslap céljára, amit több ezer példányban kinyomtatva a városnak engedett át saját bevételű terjesztésre. (A lebonyolítója Steinitz Gábor helybeli papírkereskedő volt.)³³

Szólunk a várost jelképező Nagy-templom felépítésére vonatkozó Bozsik- és Kemény-féle kérelemlevélről is, amelyet minden róm. kat. plébániához eljuttattak. Válaszul kereken 200 egyházközség küldött 2–3200 korona közötti adományt.

LEVELEZŐ-LAP

Közp.
Gyöngyös Német
11-11-11

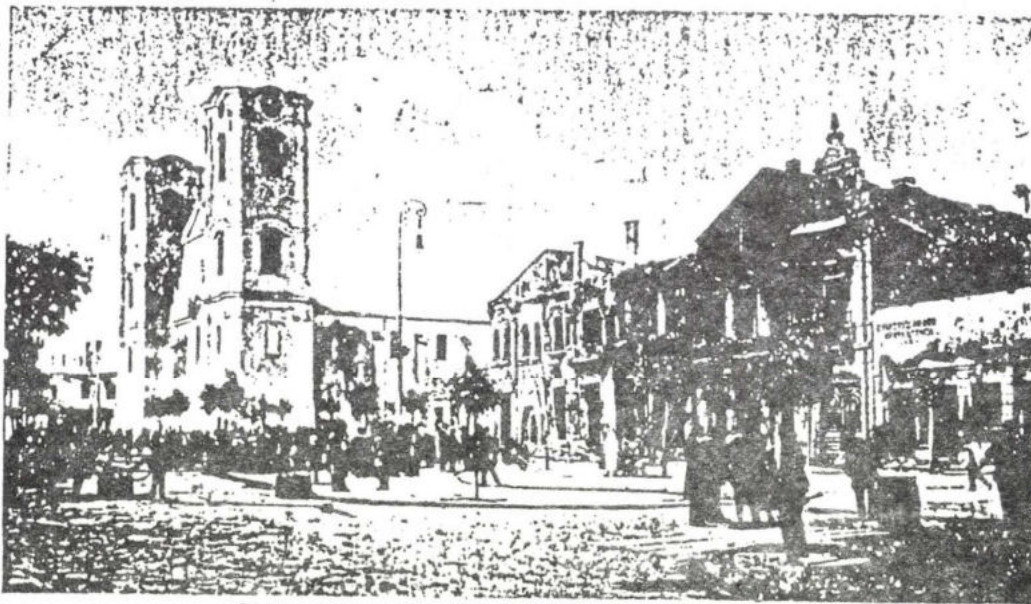
Budapestben

Postára

11-11-11

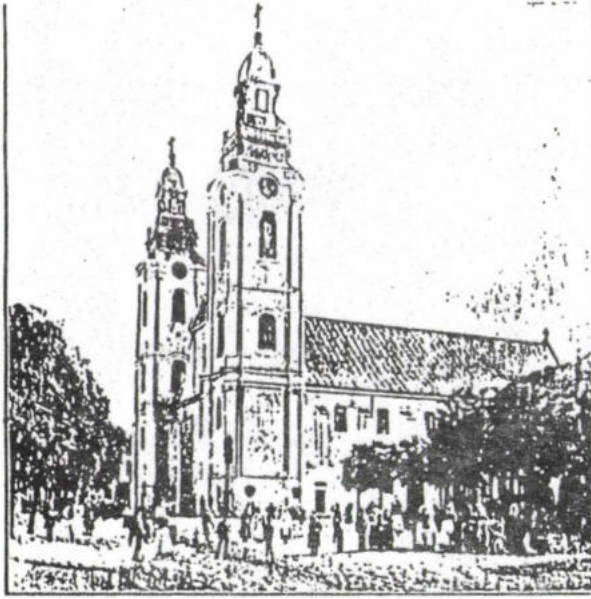
Handwritten notes in the left margin:
Központ Budapestben
Gyöngyös Német
11-11-11
11-11-11
11-11-11
11-11-11

1917 „Az Est” fotó-lé. Kéltje: Stelnitz Gábor paplékoreszkedőse, Gyöngyös.

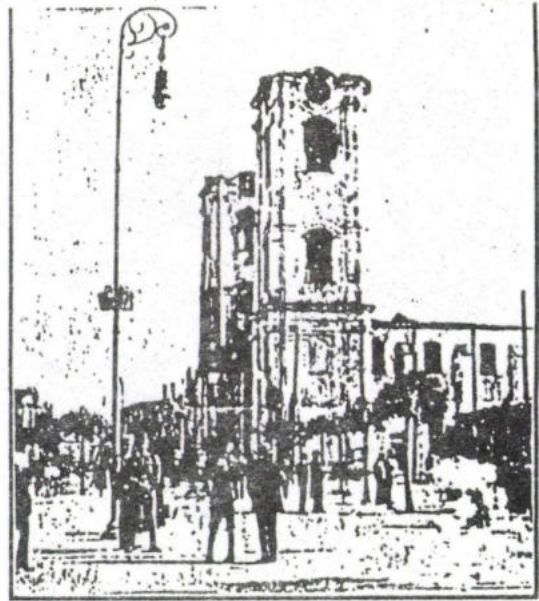

A leégett Gyöngyös, Fő-tér részlet a nagy templommal

4. ábra A fényképet 1917. május 23-án, IV. Károly király távozása után készítette Az Est riportere. A még itt-ott látható hordók borával az előző napokon tüzet oltottak

A gyöngyösi főtemplom a tűzvész előtt.

A gyöngyösi főtemplom a tűzvész után.

KÉRELEM.

A Gyöngyös városát május hó 21.- és 22.-én elpusztító rettenetes tűzvész nem kímélte meg a gyöngyösiéket büszkeségét, a szent Bertalan-főtemplomot sem.

A régi, gótikus jellegű gyöngyösi templomból nagy áldozatkésztséggel kifejlesztett impozáns szent Bertalan-egyház romokban hever. Tornya, tetőzete leégett, a nagy hőségben boltozata megrepedezett, külső falburkolata tönkrement s belső díszítményei is annyira megrongálódtak, hogy a templomot kívülről-belülről teljesen újjá kell alakítani.

Gyöngyös városának a kegyuraságot gyakorló képviselőtestülete és vallásos népe nem riad ugyan vissza semmi áldozatkésztségtől, hogy templomát rendbehozza, azonban pusztán a magunk erejéből e nagy költséggel járó munkát elvégezni belátható időn belül nem leszünk képesek. Gyöngyös lakosainak épen vagyonosabb része a tűzvész következtében úgyszólván koldussá lett; házuk földig leégett s életükön és a rajtuk lévő ruházaton kívül a hihetetlen gyorsasággal terjedő tűzvészből semmit sem tudtak kimenteni. Magának a városnak is igen nagy kára van s a városrendezéssel járó feladatok megoldása oly terheket ró reánk, melyeknek nyomasztó súlyát évtizedekig érezni fogjuk.

Bizalomteljes tisztelettel fordulunk azért a főtisztelendő Plébániai Hivatalhoz, méltóztassék a gyöngyösi katolikusok szomorú sorsát nemeslelkű hívei előtt ecsetelni s nevünkben megkérni őket, hogy gyöngyösi testvéreiknek tehetségükhöz képest siessenek segítségére s kegyes adományaikkal tegyék lehetővé, hogy templomunk minél előbb kiemelkedjék a romokból s Gyöngyös hitbuzgó népe a saját templomában végzett inábol megpróbáltatásai közepette vigasztalást méríthessen.

A híveknek a szent Bertalan-főtemplom felépítésére szánt kegyes adományát a gyöngyösi felsőplébánia címére méltóztassék küldeni.

Gyöngyös, 1917. június hó 30.

Kiváló tisztelettel

Dr. Bozsik Pál s. k.,
plébános.

Kemény János s. k.,
kir. tanácsos, polgármester.

5. ábra A kérelem

A katasztrófa számadásai

A városhoz befolyt segélyek összege másfélmillió koronát tett ki. De hol volt ez az örökre elpusztult ingó és ingatlan javak pénzben kifejezhető összegéhez képest! Csak a leégett házak száma Gyöngyösön 559, Gyöngyöspüspökiben 21 volt, összesen 580 és 1400 melléképület. Az erősen megrongálódott, de lakható állapotban maradt házak száma 216. A kárfelvételi és statisztikai bizottság megállapítása alapján Gyöngyösön 29 121 296 K-t, Gyöngyöspüspökiben 447 350 K-t ért el az ingó és ingatlan károk értéke.³⁴ Ezzel szemben a biztosítás útján térített összeg nem haladta meg a kétmillió koronát, a segélyadomány pedig összesen 1 400 000 korona volt. Ha figyelembe vesszük az egyre erősödő inflációt, a segélyösszeg még a felhasználás előtt, a háborút követő években szertefoszlott. Az infláció, majd az 1920-as évek végén bekövetkezett gazdasági válság miatt a város arculatára nagyon jellemző 36 egy- és kétemeletes épület már többé nem épülhetett fel.³⁵

Amit soha nem lehetett megtéríteni: az az emberi élet volt. Az első két napon 11-en égtek el. Az egy évvel később készült polgármesteri bizalmasan kezelt összesítés 22 halotról szólt. 29-en váltak nyomorékká.³⁶ Tíz év múltán még mindig 12 elmezavarodottat ápoltak a helybeli tébolydában (a kimutatás szerint 1917-ben 60-an voltak!), akik a katasztrófa idején örültek meg. Akadtak zavarodottak, akiket éveken át otthon, a családjuk gondozott. Városszerte ismerték azt a négy lányt, akik kelengyéjük után kutattak a hamuban még hónapok múlva is. Az egyik legény elhamvadt házuk porából néhány összeégett vasszőget szedett össze, és forgóként a kalapjára tűzdelté mondván – arannyá változtak. Másik legény éppen a házát építette, amikor a katasztrófa bekövetkezett. Még az 1920-as évek végén is üszkös gerendával a vállán bolyongott naphosszat a város utcáin. Voltak családok, amelyek elköltöztek új életet kezdeni. Akik maradtak, egy évig gyászolták Gyöngyöst.³⁷

Ki a felelős?

Gr. Eszterházy Móric miniszterelnök dr. Harrer Ferenc fővárosi tanácsost június 26-án Gyöngyös kormánybiztosává nevezte ki, aki ezt a nagy, de rendkívül felelős tisztséget június 30-án foglalta el, és azonnal a tűzügyek összefogásához látott.³⁸ Hivatalba lépése alkalmával megszűnt a május 23-tól intézkedő 5 tagú katonai bizottság, amely már addig is több gondot megoldott. Például 40 katonával és a helybeli Közélelmezési Hivatallal 4 000 ember napi étkeztetését szervezte meg és bonyolította le egy héten keresztül. Felügyelte a ruha- és élelmiszersegély szétosztását. Megtörte a városban induló lakásuzsorát, és katonai ellenőrzéssel gondosko-

dott a maximált élelmiszer- és egyéb árak megtartásáról.³⁹ De volt, amit a katonai bizottság sem tudott megoldani. Amikor a fronton harcoló gyöngyösi katonák a hírlapokból és levelekből megtudták a tragédiát, sorra dezertáltak. Hazajöttek. Mégsem állította a bizottság egyiküket sem statárium elé, mert a király és a honvédelmi miniszter elrendelte a gyöngyösi katonák 6 hetes, majd 3 hónapos szabadságolását.⁴⁰ Első gondolatuk az volt, hogy ki okozta a tüzet. Hazatérve "a háború poklából a pokol kihűlt katlanába érkezve még csak nem is szóltak egy szót sem. Nem fogták fel, hogy a látvány itthon, övéik körében fogadja őket. Zavaros szemmel, öklüket rázva kiabáltak: »Urak! Gazok! Ti tettétek!« Láttam azokat, akik az üszkösen és csonkán meredő Nagy-templom felé fordulva eszelősen esküdöztek. Talán bosszút? Lehetséges! De kin?" – írta bizalmas jelentésében a polgármester.⁴¹ Így érthető, a szabadságolt katonáktól még a szuronyt is elvette a katonai őrség, nehogy "meggondolatlan actioba kezdjen a helyi elkeseredett proletariával".⁴²

A katonai bizottság, aztán Harrer is hozzálátott a tűz okának kiderítéséhez. A kórház egyik segédorvosának esküvel megerősített vallomása újból és újból (utoljára 1920-ban) állította, a kipattanó szikra valamely, a konyhaépület környékén levő kéményből kerülhetett a tetőzetre. A tudatos gyújtogatás lehetőségét a tűzoltóság országos szakértői is kizárták.⁴³

A tűz okának összetett, gazdasági és társadalmi összefüggései voltak. Már az egykorú ellenzéki polgári körök hangsúlyozták, Gyöngyös a tipikusan vidéki közigazgatás mulasztásának lett az áldozata. Az 1904. évi tűz után az ésszerű város-tervezés ellenére a befolyásos családok érdekei valósultak meg, nem pedig a város közös java. Annak utána a folyósított segélyeken újjáépítették a díszes palotákat, lakóépületeket emeletek, még új utcákat is nyitottak, de a csatornázással és főleg a vízellátással nem törődtek. A jó magisztártus örvendett, hogy vígan folyik be az adó a filoxera-vészt követően ismét termő szőlők után, de a vízzel nem gondolt senki.⁴⁴ A Népszava már május 24-én ekképpen fogalmazta meg a tűzvész tanulságát: "Gyöngyös városának lakossága elmondhatja, hogy áldozata a magyar közigazgatás elmaradottságának."⁴⁵

"A szebb Gyöngyösért!"

"Uraim! A szebb Gyöngyösért tenni jöttünk össze!"⁴⁶ Ezzel kezdte június 30-án a városi tanács előtt a bemutatkozását a kormánybiztos. Közigazgatási jártassága, urbanisztikai szakismerete és emberi nagysága tudatos határozottsággal, kitarító tenniakarással párosult. Mindezek a tulajdonságok eleve eldöntötték, illetve meghatározták tevékenységét, amelynek során nemcsak megálmodta, hanem alakította is a modern Gyöngyöst.

GYÖNGYÖSI PHÖNIX

AZ 1917 MÁJUS 21-ÉN GYÖNGYÖSÖN
PUSZTÍTOTT TŰZVÉSZ EMLÉKÉRE

SZERKESZTI:
SZÉKELY JENŐ

GYÖNGYÖS, 1918.

6. ábra

Harrer elképzeléseit többségében a kiváló szakembertársa, Warga László, Budapest főmérnöke vetette papírra.⁴⁷ Warga hihetetlenül rövid idő alatt, 1917. november 21-re elkészítette "Gyöngyös város belső részének szabályozási és beépítési tervét", 1918. május 15-ig pedig 10 hatalmas méretű, impozáns külsejű középület tervét (városháza, kórház, vásár- és árucsernok, elemi iskola, polgári iskola, mezőgazdasági felső iskola, zeneiskola, színház, múzeum szobor- és képcsarnokkal, vasúti személypályaudvar), illetve ezek helykijelölési tervét. Harrer a Warga-féle tervet ezzel a megjegyzéssel nyújtotta át Kemény János polgármesternek: "Az a célunk, hogy Gyöngyös rendezésének és fölépítésének minden előnye a kárvallott gyöngyösieknek jusson."⁴⁸

Levétel az emléktáblára fordítottan

7. ábra

Harrer és Warga gyöngyösi együttműködése példás volt. Mi Harrernek azt a kitartását hangsúlyozzuk, amellyel a város újjáépítésének ügyét kézben tartotta (megnyerve hozzá Wekerle Sándor miniszterelnök támogatását), és végül 1918. augusztus 3-án Gyöngyös újjáépítését az országgyűlés törvénnyé emelte.⁴⁹ A vég-

rehajtási rendeletet már gr. Károlyi Mihály írta alá. Sajnos, Harrer elképzeléseiből csak néhány vált valóra. Szerencsére a legfontosabb, a vízellátás megoldódott; az 1926-ban felépült nyolcemeletes víztorony (nemcsak Gyöngyös, hanem Heves megye évtizedeken át legmagasabb középülete, amely ma is nagyszerű látvány) és a hozzákapcsolt 18 km hosszú vízvezeték 143 köz- vagy utcai nyomókútja minden további tűz veszedelmét kizárta. Nem Harreren és Wargán múlt az, hogy a modern Gyöngyös nem épülhetett fel.⁵⁰

A gyászos emlék

A tűz emléke mélyen bevésődött a gyöngyösiek tudatába. Már az 1910-es évek végén harmadik sorscsapásként, a vasúti fővonal elvesztése és a filoxera-vész mellett említették. Félelemmel gondoltak rá. 1918 óta minden évben megemlékeztek róla. A tűzoltók május 21-én a Nagy-templom elé sorakoztak, és Balogh Károly, a csapat kürtöse megfújta a vészteni napokban állandóan harsogó trombitát. Egyperces Vigyázz!-állásban tisztelegtek a tűz áldozataira emlékezve. A parancsnok maga elé szólította a mentés királyi kitüntetettjét, Madár Lajost, aki a gimnáziumi tűzoltó csapat parancsnokával végigment a városi csapat sorfala előtt. Ezután a városházára vonultak, ahol a tanács emlékülést tartott. Ott a polgármester az említett három személyt, majd a képviselő-testület egyik tagját, Lehotai Jánost kéznyújtással üdvözölte. Lehotai a tűz napján szerzett szomorú hírnevet. Elégett házának romjai előtt állt, amikor a király a polgármester kíséretében odaérve megszólította:

- Látom, itt is kegyetlen volt a tűz.

- Tekintetes Királyom és Nagyságos Polgármester Úr! – válaszolt Lehotai. – Jól látja. Itt is nagyon, nagyon, nagyon kegyetlen volt a tűz.⁵¹

A tűz minden emléknapján, azaz a tűznapon délután 3/4 5 órakor megkondgatták a Nagy-templom harangjait, aztán minden negyedórán a többi templom harangjait, amelyek egy órán keresztül siratták 1917. május 21-ét.⁵²

1930. július 16-án fennállása 40. évfordulóját ünnepelte a gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület: A vész után épült tűzoltópalotában múzeumot rendeztek be az 1872., 1904., 1908. és főleg az 1917. évi tüzek emlékanyagából, amelyet délelőtt dr. Puky Árpád polgármester nyitott meg. Emlékérmet nyújtott át az 1917. évi tűz hős tűzoltóinak, és megköszönte Kiss Kálmánnak, a testület tiszteletbeli alparancsnokának azt az ügybuzgalmat, amellyel elkészítette a 40 év történetének leírását. Utána a Nagy-templom főbejárata elé vonultak, ahol a déli harangszó után 3 percig némán gondoltak a katasztrófa napjára, majd Rosenfeld Emil, a tes-

tület elnöke emlékezett a nap eseményeire.⁵³ Július 16. után városi és járási tűzoltógyakorlatokat rendeztek a tűzoltók. A megemlékezéseket az október 26-án megtartott évi rendes közgyűlésen és vármegyei tűzoltóversenyen zárták. Erre az alkalomra a testület megjelentette Kiss Kálmán tűzoltótörténeti frását.⁵⁴

Utoljára 1936-ban jelent meg kiadvány az 1917. évi tűzről. A kis füzet szerzője Pátzay György, aki átélte a katasztrófa napjait, 17 oldalnyi verses elbeszélésben emlékezett 1917. május 21-re.⁵⁵

Utoljára 1946-ban volt látványos megemlékezés a tűznapon.

1947-ben a képviselő-testület a tűz emlékművének felállításáról tanácskozott, de határozatot nem hozott.⁵⁶

Lehet, soha nem lesz Gyöngyösön emlékoszlopa a nagy tűznek. Állandóan az iszonyú katasztrófára emlékeztetnek.

Jegyzet

1. Gyöngyösi Város Tanács VB Irattára, Polgármesteri Iratok 1867–1950. Barna János-féle gyűjtemény. Az 1872. és az 1896. évi iratok. Töredék. (GYVT VB I, PI, Barna-féle gy.) L. még: Egri Népújság, 1872. aug. 3., 343. Főkövy Antal Gyöngyös város polgármestere: A szerencsétlenség és emberbaráti érzelem nevében. Gyöngyös, 1872, júl. 25. A 100.000 forint kárból országos közadakozással 1874. dec. 31-ig 96 610 forint gyűlt össze.
2. Bachó László, Dezséri: A gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület története 1890–1940. Herzog E. KNy., Gyöngyös, 1941, 42–43. Gyöngyösön 1.285.853, Gyöngyöspüspökiben 165.267 korona kárt okozott, amiből 850.000, illetve 100.000 korona térült meg. (Bachó)
3. Uo. 44–46.
4. Molnár József: Gyöngyös polgármesterei. Kézirat, Nagyréde, 1971. (Molnár) Balogh Gyula polgármestersége, 4. Utalás arra, hogy Gyöngyöst kikerülte a Budapest–Miskolc–Kassa vasúti fővonal.
5. Ifj. Madár Lajos: Apám, Madár Lajos, a tűzvész hőse. Kézirat, Gyöngyös, 1960. 4. (Madár) és Bachó, 54–56.
6. Chila Jánosné Szaniszló Mária közlése és Kiss Kálmán: A gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület XL éves története. Herzog Ny., Gyöngyös, 1930, 14. (Kiss)
7. Bachó, 58.
8. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 2–3.

9. Uo., az 1917. aug. 12-i jelentés
10. Uo. Hasonlóan szól erről Bachó, 59.
11. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 8. és Bachó, 59–60.
12. Bachó, 56.
13. Madár, 4. és Molnár: Kemény János polgármestersége, 3. (Molnár, Kemény)
14. Székely Jenő: Gyöngyösi Phönix. Rovó A. Ny., Budapest, 1918, 46. (Székely)
15. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 9. és Véber János:
A gyöngyösi tűzvész. Gyöngyösi Kalendárium, VIII. évf., 1937. Kertész J.
KNY., Karcag, 1936, 86. (Véber)
16. Véber, 89.
17. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 10.
18. Uo.
19. Uo. és Székely, 46.
20. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 10.
21. Uo., az M. Kir. Gyöngyösi Posta és Vasútállomás táviró kivonatai, 1917. máj.
21–26.
22. Székely, 46.
23. Uo.
24. Madár, 2. Az eredeti feljegyzés ifj. Madár Lajos tulajdonában.
25. Madár, 3. és Molnár, Kemény 6.
26. Molnár, Kemény, 8.
27. Uo.
28. Uo. és Belügyi Közlöny, 1917. júl. 1., 946. o. Közlemények c. sor., Gyöngyösi
tűzkárosultak segélyezésére befolyt adományok.
29. Az idézetek 1.: Székely, 11–30.
30. 1917. máj. 22., 2. Óriási tűz Gyöngyösön
31. 1917. máj. 24., 129.
32. 1917. máj. 26., 1. Gyöngyös büszkesége
33. Molnár, Kemény, 8.
34. Uo., 11. és Kiss, 15., részösszesítés.
35. GYVT VB I, az Ipari és Műszaki Osztály iratai, Gyöngyösi emlékek c. köteg,
az 1917. évi tűz iratai, töredék és Véber, 94.
36. Molnár, Kemény, 11.
37. Molnár: Puky Árpád polgármestersége, 4. (Molnár, Puky) és Chila Jánosné Szaniszló Mária közlése
38. Molnár, Kemény, 11., Bachó 62., Véber 94.
39. Molnár, Kemény, 11. és Egri Hírlap, 1917. aug. 15., 1–2. Hiénák a Mátra
alatt.

40. Molnár, Kemény, 8. és Egri Újság, 1917. Máj. 30., 2. Szabadságolják a gyöngyösi katonákat.
41. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg. Az 1917. aug. 1-ji feljegyzés, jelentés. Ezt megerősíti dr. Harrer Ferenc kormánybiztos közlése is.
42. Uo.
43. Uo. és Gyöngyös Város Tűzoltóparancsnokságának Irattára. Az 1917. évi tűz és annak vonatkozásai c. köteg, az 1917. máj. 30-i és az 1921. jún. 10-i jk. (GYVTP I.)
44. Harrer Ferenc kormánybiztos közlése
45. 8. A gyöngyösi katasztrófa
46. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg
47. Csonka Pál: Warga László élete és munkássága. Különlenyomat az Építés-Építészettudomány X. kötet, 3–4. sz., Budapest, 1978, 363–379.
48. Uo. és Molnár, Kemény, 11. Az idézet: Egri Hírlap, 1917. aug. 18., 3. Tavasszal kezdik meg Gyöngyös újjáépítését.
49. Székely, 61–67.
50. Gyöngyösi Újság, 1918. szept. 8., 3. Jelentés, Hevesvármegye Hivatalos Lapja, 1920. jan. 1. Gyöngyös város új kormánybiztosa és Gyöngyösi Néplap, 1921. jún. 4., 1. A gyöngyösi építkezésekről
51. Madár, 12.
52. Molnár, Puky, 11.
53. GYVTP I, Az 1917. évi tűz és annak vonatkozásai c. köteg, az 1930. évi megemlékezések jkvei.
54. Uo.
55. Emléksorok a gyöngyösi nagy tűzről. Hablicsek Ny., Gyöngyös, 1936.
56. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1947. febr. 11-i rendkívüli tanácskozás jkve

Felhasznált irodalom

1. Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. kötet. Zrínyi Ny., Budapest, 1968. 204–273.
2. Heiszler Vilmos: Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész országos hatása. Havassy Péter–Kecskés Péter: Tanulmányok Gyöngyösről. Borsodi Ny., Miskolc, 1984, 547–562.

3. Molnár József: A gyöngyösi tüzek története. Gyöngyös. A Városi Tanács jubileumi kiadványa. II. évf., 8. sz., GATE, GYMFK SÜ, Gyöngyös, 1984. aug., 12–15.

Rövidítések

c. cím(ű)

gy. gyűjtemény

jk. jegyzőkönyv

l. lásd

Ny. Nyomda

Uo. Ugyanott

sz. szám